

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय

जिल्ला प्रशासन कार्यालय

☎ ०१-५२०१३३-२३३ ☎ ०१-५२०५३५
✉ dao.baitadi@gmail.com
🌐 daobaitadi.moha.gov.np
📘 facebook.com/daobaitadi

गढी, बैतडी

प.स. २०८१/८२
च.नं.

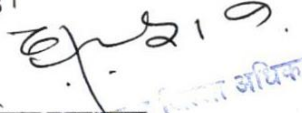
मिति : २०८१/११/०७

दुई शब्द

यस बैतडी जिल्लामा विगत केही वर्षदेखि डडेलो एवं आगलागी एक प्रकोपको रूपमा बढिरहेको परिपेक्षमा यसको समुचित व्यवस्थापन मार्फत यसमा पर्ने नकारात्मक प्रभावको न्यूनीकरण र यसको उचित प्रयोगबाट भूउपयोग विकास, जैविकविविधता संरक्षण एवं वन्यजन्तुको बासस्थान सुधार र स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनमा टेवा समेत पुग्न जाने देखिन्छ।

डडेलो तथा आगलागी नियन्त्रण पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना, २०८१ ले यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सम्बन्ध सरोकारवालाहरूको समन्वय र सहकार्य मार्फत जलवायु परिवर्तन र वन डडेलो प्रकोप बीचको चक्रलाई तोड्ने विश्वास लिएको छु। साथै, डडेलोको कारण हरेक वर्ष बढ्दै गइरहेको सामाजिक आर्थिक र वातावरणीय क्षति न्यूनीकरण भई प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको क्षेत्रमा यस प्रतिकार्य योजनाले एक नयाँ अध्याय थप्नेछ भन्ने विश्वास समेत लिन सकिन्छ। यस योजना अन्तर्गत विभिन्न निकायले आफ्नो तर्फबाट कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा लिन सजिलो हुने विश्वास समेत लिएको छु।

यस पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने कार्यमा संलग्न सबै सरोकारवालाहरू, विशेषगरी यस पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना कार्यदलका संयोजक पवन कुमार शाही एवं सदस्यहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु। अन्तमा वन डडेलो पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने कार्यमा प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने कम्प्युटर अपरेटर सुरेन्द्र देव भट्ट लगायत सबै कर्मचारीहरू, सरोकारवाला संस्थाहरूको सहयोग सराहना गर्दछु। अब यो योजना कार्यान्वयन गरी वन डडेलो तथा आगलागी नियन्त्रण कार्यमा सरिक हुन सम्बन्धित सबै व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई आग्रह गर्दछु।

दीर्घराज उपाध्याय
प्रमुख जिल्ला अधिकारी, बैतडी
एवं
अध्यक्ष जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति, बैतडी

परिचय:

डढेलो प्राय वनजङ्गल एवं घनाबस्तिमा लागने अनन्त्रित आगोको रूप हो । सामान्यतया बोलीचालीमा वनजङ्गलमा लागेको र वनजङ्गलमा हुने आगजनीलाई वन डढेलो भन्ने गरिन्छ । जङ्गलमा रहेका जैविक प्राङ्गारिक पदार्थहरू सुख्खा भएर जलन सक्ने अवस्थामा रहेको बेलामा प्राकृतिक वा मानवीय कारणबाट वनजङ्गल भिरपाखा घासे मैदान तथा खरबारीमा आगो सल्कन गई अनन्त्रित हुँदै विनाशकारी रूपमा बढ्दै जाने आगजनीको रूपलाई वन डढेलो वा डढेलो भनिन्छ । तापक्रम बढ्दै जानु, मौसम सुख्खा हुँदै जानु, ज्वलनशील पातपतिङ्गर जमिनमा सुखा अवस्थामा रहनु, मानिसले होसियारी नअपनाउनु, चिसो हुने समयका दिनहरू घट्दै जानु र गर्मीका दिनहरूको सङ्ख्या बढ्दै जानु, हिउँदमा पानी नपर्नु, मौसमी प्रक्रियामा अनिश्चितता आदि कारणले गर्दा वन डढेलो बढ्दै गएको महसुस गरिएको छ । वन डढेलोले वन वनस्पति वन्यजन्तु र त्यसमा आश्रित समग्र प्राणीहरू तथा वातावरणको विनाश गराउँदछ भने मानवबस्तिमा समेत प्रवेश गर्न सक्ने सम्भावना वा बस्तिमा डढेलो प्रवेश गरि ठूलो जनधनको क्षति हुने गरेको देखिन्छ । उचित तरिकाले व्यवस्थापन गर्न नसकेमा वनविनाश तथा क्षयकरणको कारक तत्त्वहरूमध्ये वन डढेलो पनि मानिन्छ ।

१.१- वन डढेलोका तत्त्वहरू

डढेलो लाग्नका लागि जलनशील पदार्थ इन्धन, आगोको स्रोत र अक्सिजनको आवश्यकता पर्दछ । यी तीन तत्त्वहरूको उचित संयोजनबाट नै डढेलो लाग्दछ । आगो बल्न आवश्यक पर्ने यी तीन तत्त्वहरू एकै ठाउँमा संयोजन हुन नपाएमा वा नदिएमा आगो सल्कन पाउँदैन । वनमा अक्सिजन र इन्धन शुभकामना प्रचुर मात्रामा रहेको हुन्छ । वन डढेलोबाट बचाउन आगोको स्रोतबाट टाढा राख्न सके मात्र आगो लाग्नबाट बचाउन सकिन्छ । प्राकृतिक रूपमा जम्मा भएर सुकेका पातपतिङ्गर तथा काठदाउरा जस्ता जलनशील पदार्थहरूमा आगो सुरु भई बढ्दै गएर वन डढेलोमा रूपान्तरण हुन जान्छ ।

१.२- वन डढेलो उत्पत्तिका कारणहरू

वन डढेलो बारेमा अध्ययन गर्दा यसको उत्पत्तिका कारणहरूमा प्राकृतिक कारण र मानव सृजित रहेको पाईन्छ । नेपालमा वन डढेलो लाग्ने कारणहरू मध्ये चौपाया (भेडा, बाख्रा, गाई, गोरु, भैसी, खच्चर, घोडा आदि) चराउने गोठालाबाट र कृषि जमिन मलिलो बनाउन जमिनका पातपतिङ्गर पोल्ने, डढाउने क्रममा लाग्ने आगलागी भएको देखिन्छ ।

१.२.१- प्रकृतिजन्य डढेलो

मानवीय क्रियाकलाप बाहेक प्राकृतिक कारणबाट वनमा आगो सल्कन गई लाग्ने डढेलोलाई प्राकृतिक वन डढेलो भनिन्छ । यस प्रकारको डढेलो चट्याङ पर्दा, ढुङ्गा पल्टिँदा ठोकिएर हुने घर्षणबाट, रुख विरुवाहरूको हाँगाविंगा एक आपसमा जोडले ठोकिँदा हुने घर्षणबाट, ज्वालामुखी वा ठूलो भूकम्प जाँदा निस्कने आगोको ज्वालाबाट र सूर्यको ताप लेन्सजन्य वस्तुमा पर्न गई आगो बल्न जाँदा समेत लाग्ने गरेको पाईएको छ ।

१.२.२- मानवीय डढेलो

नेपालका लाग्ने वन डढेलोको प्रमुख कारणमा मानव सृजित क्रियाकलाप नै मुख्य हो भन्ने गरिएको छ । मानवीय कारणबाट हुने वन डढेलोलाई वर्गिकरण गर्दा मानिसको लापर्वाही वा वेवास्ता, जानीजानी वा नियतबस र नियन्त्रित आगो लगाउँदा नियन्त्रण बाहिर गएर डढेलो लाग्ने गरेका पाईन्छ ।

क) दुर्घटनाजन्य वन डढेलो: मानिसले जीविकोयापन गर्ने कार्य तथा क्रियाकलाप गर्दा अचानक, झुक्किएर वा भुलबस वन जंगलमा आगो सल्कन गई हुने आगलागी आकस्मिक वन डढेलो हो । नेपालमा लाग्ने वन डढेलो मध्ये केही डढेलो आकस्मिक रूपमा लाग्ने गरेको पाइन्छ । आकस्मिक वन डढेलो लाग्ने कारणहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

- ❖ खेतबारी तथा खरबारी सफा गर्न लगाइएको आगो अनियन्त्रित भई वनमा प्रवेश गरेर ।
- ❖ चुरोट, बिडी, सलाईका काँटी ननिभाई वनमा फ्याँकेर ।
- ❖ खाना पकाएर, वनभोज खाई आगो ननिभाएर वनमा छाडेर जाँदा फैलिएर ।
- ❖ वनमा गोल पोली, अरिङ्गाल पोल्दा, मह काढी आगो ननिभाई छाडेर ।
- ❖ राँको बाली वनको बाटो भएर हिंड्दा आगो लप्का खसेर ।
- ❖ अग्निरेखा सफा गर्ने क्रममा आगो फुत्किएर ।
- ❖ गाडीबाट आगोको झिल्लको निस्केर ।
- ❖ वन भित्रबाट जाने विद्युत लाइन सट भएर निस्कने झिल्लका वनमा सल्किएर ।
- ❖ शिकारीको बन्दुकबाट गोलीबाट निस्केको आगोको भिल्लको फैलिएर ।
- ❖ बच्चाहरू आगोसंग खेल्ला नजिकमा सल्किएर
- ❖ गोठालाहरूले गोठमा आगो सल्काएर त्यसै छाडेर राख्दा फैलिएर ।

ख) जानीबुझी लगाउने डढेलो: मानिसहरूले जानीबुझी वनमा हानी नोक्सानी गराउने नियतले वन, जंगल, खरबारीमा गर्ने आगजनी नै जानीजानी लगाएको डढेलो हो । नेपालमा हुने वन डढेलोको मध्ये धेरै जसो डढेलो जानीजानी हुने गरेको देखिन्छ । यी वन डढेलो लाग्ने कारणहरू यस प्रकार छन् ।

- ❖ राम्रो घाँस तथा च्याउ पलाउने आश गरेर ।
- ❖ डढेलो पछिको मलिलो माटो खेतबारीमा भित्र्याउन ।
- ❖ खोरिया फँडानी गरी खेती गर्न ।
- ❖ रुख बिरुवा सुकाएर काठ दाउरा प्राप्त गर्न ।
- ❖ गौरकाष्ठ वन पैदावार संकलन गर्न ।
- ❖ हिंस्रक वन्यजन्तु धपाउन ।
- ❖ वन्यजन्तुको शिकार गर्न ।
- ❖ वन अपराध लुकाउन ।
- ❖ सामुदायिक वनबाट वन पैदावार लिनबाट बन्चित भएर ।
- ❖ सुकेका पातपतिडरले बाटो हिंड्न अप्ठेरो हुन सक्ने हुँदा सहज बनाउन ।

ग) नियन्त्रित डढेलो

आगो वन व्यवस्थापनको एक औजार समेत हो । तर नियन्त्रण बाहिर गयो भने ठूलो धन, जन, वन र वन्यजन्तुको विनास गर्न सक्छ । वन व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले राष्ट्रिय वन, राष्ट्रिय निकुञ्ज/आरक्षहरू, सामुदायिक वनका साथै अन्य वनहरूमा गर्मी मौसम शुरु हुनु अगाडि नियन्त्रित रूपले अग्नीरेखा सफा गर्न, मर्मत गर्न, खण्ड/उपखण्डहरू व्यवस्थापन गर्न, वन जंगलमा पातपतिङ्गर कम गर्न सावधानीका साथ आगो लगाउने गरिन्छ भने यसलाई नियन्त्रित डढेलो भनिन्छ । होसियारी पुर्याईएन भने यो नियन्त्रित डढेलो पनि अनियन्त्रण भै ठूलो क्षति पुर्याउँछ ।

१.३- वन डढेलोका प्रकारहरू

वन डढेलोले वन जंगलको कुन ठाउँमा वा भागमा क्षति पुर्याउँछ त्यसको आधारमा वन डढेलोलाई ३ प्रकारले वर्गिकरण गरिएको छ । यसमा सतहमा लाग्ने, जमिनमा लाग्ने र छत्रमा लाग्ने वन डढेलो पर्दछन् ।

क) सतही डढेलो: सतही वन डढेलोले वन जंगलको सतहमा रहेका सुकेका पात पतिगर, झारपात, स-साना बोट विरुवा जलाएर नोक्सान पुर्याउँदछ । यो डढेलो प्रायः तराईका समथर क्षेत्रहरू र पहाडी क्षेत्रका खर्क, घाँसे मैदान, पाखाहरूमा लाग्ने गर्दछ । अन्य वन डढेलोको तुलनामा यसले ठुलो नोक्सान गर्दैन । यो डढेलो लागेको ठाउँमा पुनः विरुवाहरू पलाएर आएको देखिन्छ । यो डढेलो नियन्त्रित रूपमा लगाई संरक्षित क्षेत्रहरूमा वन्यजन्तुहरूको चरण व्यवस्थापन गर्न घाँसे मैदान व्यवस्थापन गर्ने गरिएको पाईन्छ । यस्तो डढेलोलाई सजिलै नियन्त्रण गर्न सकिन्छ ।

ख) उप-सतह वा भूईँ डढेलो: यस डढेलोले जमिनको सतहमा रहेका गलैँचा जस्तै बाक्ला बोटविरुवाका साथै थुप्रिएर रहेका बाक्ला पातपतिगरहरू सबैलाई जलाउँछ । यो डढेलोले सुकेका रुख विरुवाको जरासम्म भित्रभित्रै फैलिन्छ । जमिनको गहिराईमा पुगेको ठाउँमा अन्य ज्वलनशील वस्तु जस्तै कोईलाको सम्पर्कमा आएमा सो समेतमा सल्कन गई जमिन बाहिर धुँवा मात्र निस्केको देखिन्छ । यो वन डढेलो अति हानीकारक हुन्छ । यसलाई नियन्त्रण गर्न कठिन हुन्छ । डढेलो लागेको ठाउँमा रुखविरुवा पुनः पलाएर आउन सक्दैनन् । यस प्रकारको डढेलोबाट प्राय भएका सबै रुख विरुवा मरेर जान्छन्

ग) छत्रे वा टाउके डढेलो: यो वन डढेलोले रुखहरूको उपल्लो छत्र छत्रमा फैलिँदै रुखका हाँगाबिगा तथा पातहरू एकैसाथ जलाउँदै हावाको गतिसंगै बढ्दछ । यो डढेलो सबैभन्दा खतरा र धेरै नोक्सान पुर्याउने खालको हुन्छ । यस प्रकारको वन डढेलो प्राय जसो कोणधारी (सल्ला) प्रजातिको वनमा लाग्ने गर्दछ । यो डढेलो लागेका प्रायः जसो रुख विरुवाहरू मर्दछन् । जोडले हावा चलेको समयमा आगोको लप्काहरू हावाको गतिसंगै एक रुखबाट अर्को रुखमा सर्दछ । कहिलेकाही त नजिकको पहाडको एक भित्ताबाट हावाको झोक्का सहित बलेको पदार्थसंगै अर्को भित्तामा समेत सर्दछ । यो वन डढेलो हावाको दिशासंगै अगाडी बढ्दै जाने हुनाले नियन्त्रण गर्न कठिन हुन्छ ।

१.४ डढेलोलाई बढावा दिने वतावरणीय तत्वहरू

वन डढेलोलाई फैलिन/बढ्न वा घट्नमा भू-बनौट, जमिनको भिरालोपना, वर्षा, तापक्रम, सापेक्षिक आर्द्रता, हुरिवतास आदिका साथै प्रज्वलनशील पदार्थको उपस्थिति एवं वनस्पतिको प्रकारले प्रत्यक्ष असर पारिरहेको हुन्छ ।

क) भू-बनौट: समथर जमिन भन्दा भिरालो जमिनमा वन डढेलोको वेग बढी हुनुका साथै प्रभाव पनि बढी हुन्छ । भिरालो जमिन भएको स्थानमा डढेलो लागेमा जति भिरालोपना बढ्दै जान्छ त्यती नै डढेलोको फैलने गति बढ्दै जान्छ । प्रत्येक १० डिग्री जमिनको भिरालोपना बृद्धि भएमा त्यहाँ लागेको डढेलोको फैलने गति दोब्बर हुन्छ भने ३५ डिग्री भन्दा बढी भिरालो क्षेत्रमा डढेलोको गति १० दोब्बर सम्म बृद्धि हुन सक्दछ ।

ख) जलवायु: सुख्खा तथा गर्मीको समयमा डढेलोको प्रभाव बढी हुन्छ । हिउँदमा वर्षा प्रचुर मात्रामा भयो र वायुमण्डलमा आर्द्रता कायमै रह्यो भने डढेलोको प्रभाव कम हुन्छ । तीस प्रतिशत वा सो भन्दा कमी आद्रता भएको ठाउँ र स्थानमा डढेलो (आगो सल्किने उपर्युक्त तर खतरनाक अवस्था हो । यो भन्दा कमी आद्रता भएको अवस्थामा डढेलो नियन्त्रण गर्न कठिन हुन्छ । हुरी बतास चल्दा डढेलोको प्रभाव बढी हुन्छ । यदि हावाको गति ४ मिटर प्रति सेकेण्ड मात्र बृद्धि भएमा डढेलो फैलने गति २ गुनाले बृद्धि हुन्छ । हावाको तापक्रम ३७ डिग्री सेल्सियस पुग्यो भने वन डढेलोको घटना बृद्धि हुँदै जान्छ किनकी यसले जमिनका प्रज्वलनशील पदार्थहरूलाई सुख्खा बनाईदिन्छ । नेपाल लगायत बैतडी

जिल्लामा माघ, फल्गुन, चैत्र, बैशाख र जेष्ठ महिनाहरू ज्यादै सुख्खा हुने हुँदा होसियार र सजग हुन सकिएन भने डढेलोको प्रकोप बढ्ने र क्षति हुन जान्छ ।

ग) **ज्वलनशील पदार्थ:** झ्याउ, प्राङ्गारिक पदार्थ, सुकेका पातपतिङ्गर एवं काठ/दाउरा, सल्लाको खोटो जस्ता ज्वलनशील पदार्थको उपस्थितिले डढेलो बढाउँछन् । सदावहार र अर्ध पत्झड वन भन्दा पत्झड वन जंगलमा अत्यधिक मात्रामा पात झरेर जमिनमा थुप्रिने हुँदा वन डढेलोको प्रकोप बढी भई क्षति पनि बढ्न जान्छ ।

घ) **गरिबी, अशिक्षा र रुढिवादी परम्परा:** वनको खरानी खेतवारीमा ल्याए जमिन मलिलो हुन्छ, मल बगेर खेतवारीमा आउँछ, खेतवारी छेउछाउमा तप्केनी (सेप) हट्छ, आगो लगाएमा चाँडो राम्रो घाँस पलाउँछ, खोरिया पोली खेती गर्ने अशिक्षित परम्पराको कारण वनमा डढेलो लगाउने गरेको पाईन्छ । साथै वन अतिक्रमणकारीहरूबाट रुखविरुवा सुकाई दाउरा बनाउन र बिक्री गर्न, वन क्षेत्र अतिक्रमण गर्न जंगलमा आगजनी गर्ने गरेको समेत देखिन्छ । डढेलो रोकथाम र नियन्त्रण सम्बन्धी सही सूचना र सन्देश स्थानीय सर्वसाधारण जनतामा पुऱ्याउन सकेमा डढेलोको प्रकोपमा कमी आउन सहयोग पुऱ्याउँछ अन्यथा डढेलोको समस्या परी नै रहनेछ ।

ङ) **वन व्यवस्थापन:** सबै वन व्यवस्थापन योजनाहरूमा वनको व्यवस्थापनका लागि वन तथा वन्यजन्तु संरक्षण, सदुपयोग, झाडी सफाई, वन डढेलोको नियन्त्रण र रोकथाम गर्ने उपायहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको हुन्छ । ती योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने क्रममा काठ/दाउरा संकलनलाई प्राथमिकतामा राखेर काम गरिन्छ भने अन्य कार्यलाई (जस्तै वन डढेलो रोकथामका लागि अग्नी पथ निर्माण र सफाई, लाश्रा र पोल व्यवस्थापन, रुख कटान, टुप्पाटुप्पी सफाई, झाडी र सुकेका पातपतिङ्गर सफाई कम्पै ध्यान दिएको देखिन्छ । वनमा गर्नु पर्ने न्यूनतम व्यवस्थापनका काम गर्न नसक्दा पनि वन डढेलोले प्रश्रय पाएको हो ।

च) **प्रचार प्रसार:** वन डढेलोले पार्ने तत्कालीन (अल्पकालीन) र दिर्घकालीन असर र प्रभावको बारेमा विद्युतिय संचार माध्यम (रेडियो, टेलिभिजन, एफ.एम) पत्रपत्रिका, पोष्टर, होर्डिङ बोर्ड, पर्चा, पम्प्लेट, पुस्तक, नाटक, भित्तेलेखन, अभिमुखिकरण गोष्ठी, तालिम आदि कार्यक्रम संचालन गरी गाउँ गाउँमा सचेतना फैलाउन सकेमा वन डढेलोको प्रकोप कम हुने हुन्छ । विद्यालयका बाबु नानीहरूलाई शिक्षणको माध्यमबाट वन डढेलोको असर, प्रभाव र उपयोगिता बारेमा जानकारी गराउनु पर्ने देखिएको छ । यस प्रकारका व्यवस्थापनका काम गर्न नसक्दा डढेलोमा नियन्त्रण हुन सक्दैन ।

खण्ड - २

आगलागी तथा डढेलोको अवस्था

२.१- बैतडी जिल्लामा आगलागी तथा वन डढेलोको अवस्था

आगलागी तथा डढेलो बढी वा कम लाग्छ भन्ने कुरा सोही वर्षको मौसम र वर्षामा भर पर्दछ । हिउँद तथा गर्मीका महिनाहरूमा नियमित वर्षात भयो भने वन जंगल शुख्खा हुन पाउँदैन र डढेलो कम लाग्छ । हिउँद तथा गर्मीका महिनाहरूमा लामो समय सम्म वर्षा भएन भने मौसम सुख्खा (खडेरी) पर्ने भएसंगै वन जंगलका पातपतिङ्गर सुख्खा हुने हुँदा धेरै डढेलो लाग्ने गरेको देखिन्छ । बैतडी जिल्लामा समेत आगलागी तथा डढेलोको प्रकोप धेरै पहिले देखि भोग्दै आएको छ ।

खण्ड - ३

डढेलोको असर र परिणाम

वन डढेलोले सबै जैविक वस्तुहरू (वनस्पति तथा प्राणीहरू) र अजैविक वस्तुहरू (माटो, ढुंगा र अन्य वातावरण समेत) लाई थोरै वा धेरै असर पारेकै हुन्छ । डढेलोको असर सकारात्मक भन्दा नकारात्मक बढी हुने हुँदा यसको परिणाम पनि दुखदायी र पिडादायी हुन्छ । वनस्पति तथा रुख बिरुवाहरूको कुरागर्दा यसले तुलनात्मक रूपमा स-साना बिरुवाहरूलाई बढी असर पार्दछ । कहिलेकाहीं त डढेलोले वनमा गएका मानिस तथा घरपालुवा जनावर मात्र नभई मानव बस्तीमा प्रवेश गरी धनजनको क्षति समेत गराउँछ । वन डढेलोका असर र परिणामको बारेमा बुँदागत रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१- डढेलोका असर र परिणामहरू

क) वन जंगलको विनास

- ❖ बीउहरू डढ्ने, स-साना बिरुवाहरू डढ्ने/मर्ने ।
- ❖ ठूला रुखहरूका पनि बोक्रा र पात सुक्न सक्ने, काण्डमा घाउ बनेर रोग किराको आक्रमण हुन सक्ने एवं रुखको बृद्धीमा नकारात्मक असर पर्ने ।
- ❖ काठदाउरा, घाँस एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको नोक्सान ।
- ❖ वनको पुनरुत्पादन क्षमतामा हास ।
- ❖ खोटो संकलन गरेका क्षेत्रमा बढी नोक्सान ।
- ❖ लगातारको डढेलोका महत्वपूर्ण सदावहार प्रजाति विस्तापित भई कमसल खाले पतझड एवं डढेलो प्रतिरोधी प्रजातिको वृद्धि ।

ख) वन्यजन्तुलाई हानी

- ❖ अण्डा, बच्चा लगायत सबै उमेरका वन्यजन्तुको जल्ने र घाईते भइ क्षति ।
- ❖ वन्यजन्तुको बासस्थान विनास ।

ग) माटोको गुणस्तरमा असर

- ❖ माटोको प्राङ्गारिक पदार्थ डढेर सतह नाङ्गोभई हावा, घाम र वर्षाको लागि खुला हुने एवं माटोको पानी सोस्ने क्षमतामा हास हुनाले भू-क्षयमा वृद्धि ।
- ❖ प्राङ्गारिक पदार्थ डढेर माटोको संरचना नै बिग्रने ।

- ❖ माटोका सुक्ष्म जीवाणुमा असर परी उर्वराशक्तिमा हास ।
- ❖ कम्पोष्ट उत्पादनमा कमी ।
- ❖ माटोको नाइट्रोजन भण्डारमा हास ।

घ) प्रदुषण

- ❖ वायुमण्डलमा धुवाँ र ससाना खरानीका कणहरूले वायु प्रदुषण ।
- ❖ ताल/नदीनाला प्रदुषण ।

ङ) जलवायु परिवर्तनका असर

- ❖ कार्बन भण्डारको स्रोतको रूपमा रहेका रुख बिरुवाहरू नासिने ।
- ❖ रुख बिरुवा डढ्दा कार्बनडाइअक्साईड उत्सर्जन हुने र जलवायु परिवर्तनमा समेत भूमिका खेल्ने ।

च) वनको सुक्ष्म हावापानीमा असर: वन जंगलको प्रकृति अनुसार स्थान विशेषमा फरक फरक सुक्ष्म हावापानी रहेको हुन्छ ।

त्यसमा रहेका वनस्पतिहरू डढेलोको कारणबाट नष्ट हुन्छन् भने त्यसले स्थानीय हावापानीमा प्रत्यक्ष असर पार्दछ ।

छ) जैविक विविधतामा हास: पृथ्वीमा रहेका सम्पूर्ण सुक्ष्म जीव, जीवजन्तु, वनस्पति र तिनीहरूको वंशाणु तथा पारिस्थितिक प्रणालीहरूको विविध किसिमलाई जैविक विविधता भनिन्छ । वन डढेलोले यी सबै जैविक विविधतालाई एकैसाथ चपेटामा परी आंशिक वा पूर्ण रूपमा नोक्सानी गरी यिनीहरूको संख्या र वितरणमा प्रत्यक्ष असर पार्दछ । सिमित संख्यामा रहेका निश्चित बासस्थानमा रहने प्राणी, वनस्पतिहरू सदाको लागि समेत लोप भएर जान सक्दछन् ।

ज) पारिस्थितिक प्रणालीमा असर: पारिस्थितिक प्रणाली भनेको जैविक (प्राणी र वनस्पति जगत) र अजैविक (घाम, पानी, खनिज, तथा अन्य पौष्टिक तत्वहरू) वातावरण बीचको अन्तर सम्बन्ध हो । नेपालमा ११८ किसिमका (तराईमा १०, चुरे क्षेत्रमा १३, मध्यपहाडी क्षेत्रमा ५२, हिमाली क्षेत्रमा ३८ र अन्य ५) पारिस्थितिक प्रणालीहरू छन् । यिनै पारिस्थितिक प्रणाली विविधताले गर्दा नै नेपाल जैविक विविधतामा धनी मानिन्छ । वन डढेलोले यी पारिस्थितिक प्रणालीहरूमा आश्रित सबै जैविक तथा अजैविक वस्तुहरूमा प्रत्यक्ष असर पारेर तिनीहरूको सन्तुलनलाई बिगारी दिन्छ ।

झ) पानीको स्रोतमा असर: वनस्पतिहरूले परेको पानी जमिनमा सिधै जमिनमा पर्नबाट रोक्ने, पानी सिधै बग्नबाट अवरोध गरी जमिनमा सोस्न मद्दत गर्ने, पानीको बहावलाई सन्तुलन बनाउन सहयोग गर्ने, जमिनलाई चिसो राख्न, भू-क्षय, पहिरो रोकथाममा सहयोग गर्दछन् । रुखबिरुवा वा वनस्पति रहेको स्थानमा पानीका मुलहरू रहेका हुन्छन् । वन डढेलोले भएका रुखबिरुवा र वनस्पति नोक्सानी गर्ने हुँदा अप्रत्यक्ष रूपमा पानीको श्रोतहरू सुक्न जाने हुन्छ ।

ञ) वनको सुन्दरतामा हास: रुख बिरुवाको उपस्थितिले स्थानीय वातावरण सुन्दरमय, आर्कषक, मनमोहक बनाएको हुन्छ । ठूलो डढेलोले कुनै ठाउँमा रहेका रुख बिरुवा र वनस्पतिहरू सखाप पार्दछ र सो स्थान उजाड, सुख्खा, वनस्पति विहीन बनाउँछ । जसले गर्दा हाम्रो वातावरणमा रहेको सुन्दरतामा हास आउँछ र पुनः सोही अवस्थामा ल्याउन धेरै मेहनत, लगानीको आवश्यकता पर्दछ ।

३.२- वन डढेलोका व्यवस्थापनमा देखिएका चुनौतिहरू

- ❖ वन डढेलो निभाउने आधुनिक सामग्री तथा औजार पर्याप्त नहुनु ।
- ❖ डढेलो निभाउन बजारमा सामग्रीहरू उपलब्ध नहुनु भएमा समेत महंगो हुनु र गुणस्तरिय नहुनु ।
- ❖ डढेलो निभाउने दक्ष तालिम प्राप्त जनशक्ति नहुनु ।

- ❖ डढेलो नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनका लागी बजेटमा प्राथमिकता नपाउनु ।
- ❖ सबै नागरिकमा वन डढेलोको असर र प्रभावका साथै नियन्त्रणका उपायहरूका प्रभावकारी रूपमा प्रचार प्रसार हुन नसक्नु ।
- ❖ गरिबी, अशिक्षा र सामाजिक रुढीवादी परम्पराले जरो गाडेको कारण मानिसहरूलाई वन डढेलोको बारेमा बुझाउन कठीनाइ हुनु ।
- ❖ दुर्गम ठाउँमा डढेलो लागेको सूचना प्राप्त हुँदा पनि भौगोलिक विकटताले नियन्त्रण गर्न नसक्नु ।
- ❖ भौगोलिक बनोट असजिलो भएको कारण अग्नि नियन्त्रक तथा अग्निनिरोधक साधन घटनास्थल पुग्न कठीनाइ हुने र ढिला पुग्दा डढेलो धेरै फैलिएर नियन्त्रणमा कठीनाइ हुनु ।
- ❖ स्थानीय तहमा अग्नि नियन्त्रण संयन्त्र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन नसक्नु ।
- ❖ वन डढेलो नियन्त्रण गर्ने क्रममा घाइते तथा मृत्यु भएको व्यक्तिको परिवारलाई उचित राहत तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था कानूनत नहुनु ।
- ❖ डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रणमा प्रभावकारी भूमिका खेली उत्कृष्ट कार्य गर्नेलाई उचित पुरस्कारको व्यवस्था गर्न नसक्नु ।
- ❖ लुकीछिपी डढेलो लगाउने प्रवृत्तिका कारण दोषीलाई कानुनी कारवाहीमा ल्याउन कठीनाइ हुनु ।
- ❖ वन डढेलो नियन्त्रणमा अन्तरनिकाय बीच समन्वय प्रभावकारी नहुनु ।
- ❖ वन डढेलो सम्बन्धी नीति, ऐन, नियमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन नहुनु ।

डढेलो रोकथाम र नियन्त्रणका उपाय

वन डढेलोलाई रोकथाम र नियन्त्रण गर्न मुख्यत दुई उपायहरू अवलम्बन गरिन्छ । पहिलोमा डढेलो लाग्नै नदिन गरिने क्रियाकलापहरू हुन् भने दोस्रो वनमा डढेलो लागेपछि नियन्त्रण गर्न गरिने क्रियाकलापहरू पर्दछन् । साथै डढेलो रोकथामको प्रतिरक्षात्मक उपायहरू निभाउने र पुनरुत्थान कार्यक्रम कार्यान्वयनको कार्यतालिका तयार गर्ने

४.१ प्रतिरक्षात्मक उपायहरू

वन डढेलो लाग्नु अगावै डढेलो लाग्नै नदिन गरिने क्रियाकलापहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यसमा निम्न उपायहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

क) प्रचार प्रसार

- ❖ रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, पोष्टर, पम्प्लेट, होर्डिङ बोर्ड, भित्तेलेखन, नाटक, प्रवचन, चेतना शिविर, फेसबुक, गीत प्रतियोगिता, शैक्षिक भ्रमण, सभा, गोष्ठी, तालिम जस्ता कार्यक्रमहरू मार्फत् डढेलो विरुद्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गराउने ।
- ❖ तापक्रम, हावा र आद्रताको अवस्था, पात पतिगरमा सुख्खापन कस्तो छ ? जमिनको चिसोपना, मोहडा, उचाई र भू-प्रकृति कस्तो छ ? सल्ला, चौडापाते, पतझर वा सदावहार कस्तो वन हो ? विचार गरी वन डढेलोको खतरा समयको घोषणा गर्ने र होसियारी अपनाउन अनुरोध गर्ने ।
- ❖ डढेलोबाट वर्षेनी हुने क्षतिको जानकारी सार्वजनिक गर्ने ।
- ❖ सुख्खा समयमा वनमा जाँदा डढेलो सम्बन्धी अपनाउनु पर्ने सावधानी सम्बन्धमा सम्बन्धित स्थानहरूमा सूचना टाँस गर्ने ।
- ❖ वनमा घाँस एवं काठ, दाउरा संकलन गर्न तथा गाईवस्तु चराउन जानेहरूका लागि छुट्टै चेतना जागरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- ❖ प्रचलित ऐन नियममा समाविष्ट डढेलो सम्बन्धी दण्ड जरिवानाका प्रावधानहरू सञ्चार माध्यम मार्फत् जानकारी गराउने ।
- ❖ डढेलोबाट हुने क्षणिक फाइदा र दीर्घकालीन नराम्रा असर र प्रभावको सम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउने ।

ख) वन व्यवस्थापन

- ❖ वन क्षेत्रका सडक, गोरेटो र पैदलबाटो बाटो दायँबायाँ रहेका सुकेका घाँसपात तथा काठ दाउराहरू सुख्खायाम पूर्व नै हटाउने ।
- ❖ वन भित्र रहेका सुकेका काठ, दाउरा, घाँसपात तथा रुख कटान मुछ्यान गर्दाका फोहोरहरू जस्ता ज्वलनशील पदार्थहरू हटाएर वन सफा राख्ने ।
- ❖ अग्नि रेखा निर्माण गर्ने अग्नि रेखा नियमित सफा राख्ने एवं वन भित्र बीच बीचमा सदावहार प्रजातिको हरित पेटी बनाउने । अग्नि नियन्त्रण रेखा वनको कुन भागमा बनाउने भन्ने सम्बन्धमा जंगलको भौगोलिक अवस्थामा, हावाको बहने दिशा, मोहडा, वनको प्रकार र संरचना विचार गरी तयार गर्ने ।
- ❖ वन भित्रका पर्याप्यटन स्थल, वन भोजस्थल तथा क्याम्पिङ साइट वरपर सफा राख्ने ।

- ❖ सल्लाको खोटो संकलन गरिएका क्षेत्रमा रहेका सल्लाका पातहरू लगायतका अन्य ज्वलनशील पदार्थहरू राम्ररी हटाउने ।
- ❖ वृक्षारोपण क्षेत्रमा राम्ररी गोडमेल र सरसफई गर्ने ।
- ❖ वन सम्बर्धनका क्रियाकलापहरू नियमित कार्यान्वयन गर्ने ।
- ❖ नियन्त्रित वन डढेलोको अभ्यास गर्ने, गराउने ।

ग) पाठ्यक्रममा समावेश: विद्यालय तथा क्याम्पसहरूका पाठ्यक्रममा वन डढेलो सम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी अध्ययन अध्यापन गर्ने, गराउने ।

घ) राणनीति र योजना कार्यान्वयन

- ❖ वन डढेलो व्यवस्थापन रणनीति २०६७, सामुदायिक वन कार्ययोजनामा डढेलो व्यवस्थापनका लागि प्रवधानहरू स्पष्टसंग समावेश गरी उक्त राखिएका प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- ❖ वन डढेलो व्यवस्थापन अभ्यास गर्ने, गराउने ।

४.२- निर्धारित (नियन्त्रित) डढेलो

वन डढेलो नियन्त्रणको प्रतिरक्षात्मक उपाय नियन्त्रित डढेलो पनि हो । सुख्खा तथा गर्मी मौसम पहिले निश्चित वन क्षेत्रमा उपयुक्त मौसमी अवस्थामा वन व्यवस्थापनका पूर्व निर्धारित उद्देश्य प्राप्तिका लागि योजनाबद्ध तथा विवेकपूर्ण तरिकाले आगो लगाईन्छ । यसलाई वन व्यवस्थापनको एक तरिका तथा पारिस्थितिक प्रणालीको एक भाग कै रूपमा समेत लिने गरेको पाईन्छ । राम्रो अध्ययन, विस्तृत योजना, डढेलो निभाउने सामग्री तथा जनशक्ति उपलब्ध भएपछि मात्र यस विधिलाई कार्यान्वयन गर्ने गरिन्छ । नियन्त्रित डढेलो लगाइने खण्डको वरिपरी नदी, ताल, सडक आदि भएमा यो कार्य बढी सुरक्षित र सफल हुन्छ । घाँसे मैदानहरू व्यवस्थापन गर्न यस प्रकारको डढेलो प्रायः मंसिर र पौष महिनामा प्रयोग गरिन्छ ।

क) प्रमुख उद्देश्य: वनका ज्वलनशील पदार्थ घटाएर सुख्खा/गर्मी मौसमको अनियन्त्रित र विध्वंसकारी डढेलोको खतरा कम गर्ने ।

ख) नियन्त्रणको तरिका

- ❖ वनलाई विभिन्न खण्डमा विभाजन गरी प्रत्येक खण्डको छुट्टाछुट्टै योजना तयार गर्ने ।
- ❖ डढेलो लगाउने खण्डमा डढेलो बाहिर जान नदिन सुरक्षित घेरा बनाई सोमा रहेका घाँसपात लगायतका ज्वलनशील पदार्थ हटाउने ।
- ❖ डढेलो लगाउने क्षेत्र वरपरका बासिन्दा, स्थानीय प्रशासन तथा सुरक्षा निकायलाई कार्यक्रमको बारेमा जानकारी गराउने ।
- ❖ स्थानीय बासिन्दासंग समन्वय गरी डढेलो निभाउने सामग्री सहितको एक टोली गठन गरी टोली नेता छान्ने र सञ्चारको राम्रो प्रबन्ध मिलाउने ।
- ❖ योजना अनुसार कार्य भएपछि उपर्युक्त मौसम र समयमा एकै दिनमा सकिने गरी सुरक्षा घेरा वरपर डढेलो नियन्त्रण सामग्री सहितका टोलीका सदस्यहरू राख्ने र डढेलो लगाउने ।
- ❖ विशेषत घेरा पूर्ण नियन्त्रणमा हुनु पर्छ । काम सम्पन्न नभए सम्म टोली त्यही रहिरहनु पर्छ । कहिकतै आगोको अंश बाँकी छ कि छैन? राम्रोसंग चेकजाँच गरेर मात्र स्थल छाड्नु पर्दछ ।

ग) फाइदा

- ❖ ठूलो डढेलो नलाग्ने र लागे पनि सजिलै निभाउन सकिने ।
- ❖ झाडी/घाँसपात हटी बीउ तथा बिरुवा रोपण गर्न सहज हुने ।
- ❖ कडा आवरण भएका कतिपय बीउहरू उम्रन सहज हुने ।
- ❖ रोग र किरा नियन्त्रणमा सघाउ पुग्ने ।
- ❖ रुख बिरुवा कटानमुछ्यान गर्दा निस्केका फोहोर हट्ने ।
- ❖ साल, खोटेसल्ला र टिक जस्ता प्रजातिको प्राकृतिक पुनरुत्पादनमा सहज हुने ।
- ❖ प्रमुख प्रजातिसँग अन्य प्रजातिको प्रतिसप्रधा कम हुने ।
- ❖ गोडमेल, झाडी सफाईमा कम खर्च लाग्ने ।
- ❖ घाँसे मैदान, पारिस्थितिक प्रणाली, घाँस खाने जनावर तथा तिनमा आश्रित जनावरका लागि केही फाइदा हुने ।

घ) बेफाइदा

- ❖ कुनै पनि वनस्पति पूर्णरूपले डढेलो प्रतिरोधी नहुने भएकोले केही न केही त नोक्सान व्यवस्थापन अवश्य हुन्छ ।
- ❖ प्राङ्गारिक पदार्थ जलेर माटोको मलिलोपना घट्छ ।
- ❖ कार्बन भण्डारण स्रोतको रूपमा रहेको रुख विरुवाहरूको विनास भई कार्बन डाईअक्साईड उत्सर्जन हुन्छ ।
- ❖ माटोको सतह खुला भई भू-क्षयमा वृद्धि हुन सक्छ ।

ङ) पूर्वसावधानी

- ❖ पूर्ण नियन्त्रणको सुनिश्चितता नभै नियन्त्रित डढेलो लगाउनु हुन्न ।
- ❖ हावा, आद्रता, तापक्रम, ठाउँको अवस्था, वरिपरिको भू-उपयोग सम्बन्धमा टोलीका प्रत्येक सदस्यलाई राम्रो जानकारी हुनुपर्छ ।
- ❖ वन्यजन्तु बासस्थान, डढेलो संवेदनशील वनस्पति प्रजाति तथा स्थापित नभई सकेको वृक्षारोपण क्षेत्रमा डढेलो नलगाई त्यहाँको ज्वलनशील पदार्थ बाहिर लगी जलाउनुपर्छ ।
- ❖ यो कार्य गर्न कठिन हुन्छ । उपयुक्त समय छोटो हुन्छ । छिटो भए डढेन र ढिलो भए नियन्त्रण गर्न गाह्रो हुन्छ । त्यसैले विशेष ध्यान पुऱ्याएर मात्र गर्नु पर्छ ।

४.३ प्रतिरोधात्मक उपायहरू

वन डढेलो लागी सकेपछि नियन्त्रणका लागि गरिने सबै क्रियाकलापहरू यसमा पर्दछन् । यसमा डढेलो लागेको ठाउँको पहिचान, सूचना संप्रेषण, टिम परिचालन, निभाउने, काउन्टर डढेलो लगाउने जस्ता क्रियाकलाप पर्दछन् ।

क) वन डढेलो अनुगमन र पहिचान गर्ने

- ❖ डढेलो अनुगमन गर्न ठाउँठाउँमा अवलोकन टावर निर्माण गर्ने ।
- ❖ नियमित स्थलगत, पैदल र हवाई गस्ती गर्ने ।
- ❖ दूर संवेदनशील र दुरविन जस्ता प्रविधि प्रयोग गरी डढेलो पहिचान गर्ने ।
- ❖ डढेलो लाग्ने समयमा ठाउँठाउँमा डढेलो चौकीदारको व्यवस्था र परिचालन गर्ने ।

ख) वन डढेलोको सूचना दिने:

- ❖ स्थानीय प्रविधि जस्तै: फोन, घण्टी, सिस्ठी, दमाहा, साइरन
- ❖ आधुनिक प्रविधि जस्तै: ईन्टरनेट, फेसबुक, ईमेल, हाट्सएप, एस.एम.एस आदि प्रयोग गरी डढेलो लागेको ठीक ठाउँ र स्थानको तत्काल सूचना सम्बन्धित ठाउँमा दिने व्यवस्था मिलाउने ।

ग) डढेलो रोकथाम टिम परिचालन

- ❖ नेपाल प्रहरी, सशत्रु प्रहरी वल नेपाल, नेपाली सेना, वन कर्मचारी, वन उपभोक्ता समूह, गैर सरकारी संस्था, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ नेपाल(फेकोफन), नागरिक समाज लगायतका निकायहरुको प्रतिनिधित्व हुने गरी एक डढेलो नियन्त्रण टोली गठन गर्ने र डढेलो नियन्त्रण तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
- ❖ वन डढेलो नियन्त्रण टिम परिचालन गर्ने ।

घ) डढेलो निभाउने

- ❖ डढेलो नियन्त्रण औजार (जस्तै: पानीको झोला, दाँते, खुकुरी, हाँसिया, सावेल, कोदालो, बेल्ला, बन्चरो, बाल्टिन, आरा आदि) को व्यवस्था गर्ने, गराउने ।
- ❖ डढेलो निभाउन जानुपूर्व औषधी, खाना, पानी, उपयुक्त कपडा, पन्जा, ह्याट तथा रातको समय भए फर्केर आउँदाको लागि टर्चको व्यवस्था मिलाउने ।
- ❖ फायर सुटर, हरियो स्याउला, भिजेको बोराले पिटेर, पानी, माटो, बालुवा प्रयोग गरेर निभाउने ।
- ❖ बढी संवेदनशील क्षेत्रलाई अग्नि नियन्त्रण रेखा बनाएर छुट्याउने ।
- ❖ उल्टो दिशाबाट प्रतिरोधी डढेलो लगाई नियन्त्रण गर्ने ।
- ❖ आगो निभए पछि चनाखो भई रहलपहल आगो निभाउने ।
- ❖ डढेलो विरुद्ध लड्न समन्वयात्मक कार्य गर्ने तथा संस्थागत क्षमता सुदृढीकरण गर्ने ।
- ❖ डढेलो अनुगमन प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने ।

ङ) पुनरुत्थान: डढेलो क्षेत्रमा पुनरुत्पादन योजना बनाएर घाँस रोपण, वृक्षारोपण र अन्य संरक्षणका उपायहरू मार्फत क्षतिग्रस्त भूमि पुनरुत्थान गर्ने ।

च) उद्धार र राहत: डढेलोको कारणले समस्यामा परेका, घरबार विहीन भएका, दुःखमा परेका व्यक्ति वा परिवारलाई उद्धार, राहत, सहयोगको र उपचारको व्यवस्था गर्ने ।

४.४. प्रतिरोध डढेलो

वन डढेलो नियन्त्रणको प्रतिरोधात्मक उपाय मध्येको यो एक तरिका हो । डढेलो ठूलो भई सम्बन्धित स्थान मै गएर निभाउन नसकिने अवस्थामा अग्नी नियन्त्रण रेखा र वन क्षेत्र बीचको सुरक्षित स्थानमा गई विपरित दिशाबाट आगो लगाईन्छ । यसमा ठूलो डढेलो आई नपुग्दै नियन्त्रित तवरले घेरामा रहेका ज्वलनशील पदार्थ जलाईन्छ । डढेलो निभाउन आगोको नै प्रयोग गरिने यो कार्य कठिन र जोखिमपूर्ण भए तापनि व्यवस्थित तरीकाबाट गरिएमा प्रभावकारी हुन्छ ।

क) प्रमुख उद्देश्य: वनको केही भागमा विपरित दिशाबाट आगो लगाएर नियन्त्रण गरी वन डढेलो थप वन क्षेत्रमा फैलिन नदिने र नियन्त्रण गरेर वन बचाउने ।

ख) नियन्त्रणको तरिका

- ❖ डढेलो नियन्त्रण टोली गठन गरी आवश्यक औजार/सञ्चार सहित डढेलो क्षेत्रमा जाने ।
- ❖ यथासम्भव प्राकृतिक बाटो, डाँडाको धार वा खोल्सीमा घाँसपात लगायतका ज्वलनशील पदार्थ हटाएर अग्नि नियन्त्रण रेखा बनाउने ।

- ❖ अग्नि नियन्त्रण रेखा बनाएपछि डढेलो तिरै आगो लगाइदिने । अर्को दिशामा आगो जान नसक्ने गरी सफा राख्ने र निभाउने ।
- ❖ हातमा हरियो स्याउला, आगो निभाउने, ठटाउने पेटी जस्ता वस्तु लिएर आगोलाई अर्कोतर्फ जानबाट रोक्नुपर्छ । कथंकदाचित डढेलोले अग्नि नियन्त्रण रेखा काटेमा पुनः सुरक्षित स्थानमा गई अर्को रेखा बनाउनुपर्छ ।
- ❖ डढेलो सकिएपछि रहलपहल आगो पूर्णतः निभाउनुपर्छ ।

ग) पूर्व सावधानी

- ❖ अन्य कुनै उपायले डढेलो निभाउन नसके मात्र यो तरिका अवलम्बन गर्ने ।
- ❖ डढेलो निभाउने सामग्री, सञ्चारमाध्यम र टोलीको राम्रो व्यवस्था गर्ने ।
- ❖ मानवीय क्षति हुन नदिन सतर्क अवस्थामा रहने ।

४.५. वन डढेलो रोकथाम र नियन्त्रणमा गरिएका प्रयास

जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति बैतडीको समन्वय र सहगिकरण सहित डिभिजन वन कार्यालय बैतडी र वन समुहहरूबाट विगत वर्षहरूमा जस्तै सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरूको सहभागीतामा सबै डिभिजन स्तरमा वन डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी गोष्ठी संचालन गरिएको छ । गोष्ठीमा गोष्ठीको उद्देश्य, वन डढेलो, बैतडी जिल्लामा यसको विगतको अवस्था, डढेलो लाग्नाका कारणहरू, यसका किसिमहरू, डढेलो बढ्ने अवस्था, रोकथाम र नियन्त्रणमा उपायहरू बारेमा प्रस्तुतिकरण भएको थियो । जिल्ला स्थित पत्रपत्रिका, एफ.एम/रेडियोबाट जस्ता संचार माध्यमहरूबाट वन क्षेत्रहरूमा वन डढेलो रोकथाम, नियन्त्रण सम्बन्धी सन्देशहरू प्रकाशन तथा प्रसारण गरीएको छ । त्यस्तै जिल्लामा रहेका सामुदायिक वन/साझेदारी वन/कुलियति वन/धार्मिक वन समुहहरूबाट वन डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न उपभोक्ताहरू परिचालन, अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन, सन्देश प्रसारण, बुकलेट पम्प्लेट वितरण जस्ता कार्यहरू हुँदै आएका छन् । वन डढेलो लागि हालको अवस्थामा सबै सरोकारवाला निकायहरूको सक्रियतामा निभाउने कार्यहरू हुँदै आएका छन् । साथै डिभिजन वन कार्यालयहरूबाट वन डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रणमा देहाय अनुसारका कार्यहरू गर्ने र गराउन पहल गर्ने ।

- ❖ वन डढेलो व्यवस्थापन रणनीति २०७६ को कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- ❖ वन कर्मचारी, वन समुह पदाधिकारी, विद्यार्थी र सुरक्षा निकायका जनशक्तिलाई तालिमप्रदान गर्ने ।
- ❖ वन कर्मचारी र वन उपभोक्ताहरूबाट डढेलो रोकथाम र नियन्त्रण गर्न टोली गठन गरि गस्ती परिचालन गर्ने गराउने ।
- ❖ वन क्षेत्रमा अग्निरेखा निर्माण तथा मर्मत गर्ने ।
- ❖ डढेलो जोखिम क्षेत्रमा नियन्त्रित डढेलो लगाउने ।
- ❖ वन डढेलो सप्ताह घोषणा गर्ने र कार्यान्वयन गराउने ।
- ❖ जिल्ला तथा समुदायस्तरमा डढेलो नियन्त्रण संजाल गठन र परिचालन ।
- ❖ समुदाय र विद्यालयहरूमा संचार र सचेतना अभियान संचालन गर्ने ।
- ❖ डढेलो रोकथाम र नियन्त्रण सम्बन्धी प्रचारप्रसार सामग्री प्रकाशन र वितरण गर्ने ।
- ❖ संचार माध्यमबाट (एफएम, रेडियो, पत्रपत्रिका, अनलाईन आदि) बाट प्रचारप्रसार ।
- ❖ सुख्खा महिनाहरूमा डढेलो नियन्त्रण टोलीको चयन र परिचालन ।
- ❖ वन डढेलो नियन्त्रण सामग्री वितरण ।

सकिन्छ । थोरै जनशक्ति छ, ठूलो ढडेलो छ भने एकातर्फ निभाउँदै जाँदा अर्को तर्फ फैलिदै बढ्ने र नियन्त्रण गर्न सकिदैन । त्यसैले सकेसम्म धेरै जनशक्ति जुटाई एकै साथ निभाउने प्रयास गर्नु पर्छ ।

च) **तत्कालीन स्थानीय मौसम:** डडेलो लागेको स्थानको तत्कालीन मौसम कस्तो छ? ज्यादै सुख्खा रहेको, टण्टलापुर घाम लागेको, हावा हुरी चलेको, बादल लागि पानी पर्न थालेको, हावाको गति र दिशा कस्तो र कतातिर बहेको छ त्यसको विचार गर्नु पर्दछ । डडेलो लागेको ठाउँमा ज्वलनशील पदार्थहरू जम्मा भएको र जमिन भिरालो भएमा तलबाट माथितिर बढेको अवस्थामा डडेलो विस्तार हुँदै चाँडो फैलिदै जान्छ र नियन्त्रण गर्न कठिनाई हुन्छ । त्यसैले तत्कालिन परिस्थिती मुल्यांकन गरेर होसियारी अपनाई उचित निर्णय लिएर काम गर्नु पर्दछ ।

छ) **प्राथमिक उपचार सामाग्री:** लागेको डडेलोको निभाउने र नियन्त्रणमा लिने क्रममा मानिस घाईते पनि हुन सकिन्छ । विशेष होसियारी अपनाउन नसकिएमा ज्यानै जान सक्दछ । त्यसैले कुनै कारणबाट घटना घट्न गएमा तत्कालिन प्राथमिक उपचार गर्ने प्रबन्ध स्थानीय समुदाय स्तरमा मिलाउनु पर्दछ ।

५.२ समुदाय स्तरमा डडेलो रोकथामको लागि गर्नु पर्ने कार्यहरू

डडेलो रोकथाममा प्रमुख भूमिका स्वयं व्यक्ति र समुदायको रहने कुरा निर्विवाद छ । व्यक्ति र समुदायको सानो प्रयासले ठूलो डडेलोको प्रकोपबाट वन जंगल र समुदायमा हुने क्षति हुनबाट बचाउन सकिन्छ । यसको लागि निम्न क्रियाकलापहरू गर्नु आवश्यक छ ।

क) **सूचना र सन्देश प्रसारण:** डडेलो हुन सक्ने समय अगावै देखि होसियारी अपनाउनु पर्ने कुराहरको बारेमा सूचना, सन्देश प्रसारण गर्नु पर्दछ । यसको लागि गाउँ घरमा संजाल निर्माण गरी सन्देश प्रसारण गर्ने, विद्यालय स्तरमा कक्षा संचालन, गाउँमा सभा, गोष्ठी, तालिम गरेर र जिल्ला स्तरमा अन्तक्रिया, एफएम, रेडियो मार्फत वन डडेलो नियन्त्रण, रोकथाम र कानुनी प्रावधानहरूको बारेमा सन्देश प्रसारण गर्ने व्यवस्था वन कार्यालय, सामुदायिक वन उपभोक्त समुह, गाउँपालिका, स्थानीय क्लव, विद्यालयहरूबाट मिलाउनु पर्दछ ।

ख) **बाटो आसपासबाट बल्ने वस्तुहरू हटाउने:** हाम्रा एक एकगाउँबाट अर्को गाउँमा जाने बाटोहरू प्रायजसो वन जंगल हुँदै जान्छन् । यतायातको लागि बनाएको बाटोहरू पनि वन जंगलबाट गएको छन् । यात्रीहरूले यात्राको क्रममा चुरोट खाएर फालेमा वन जंगलमा आगो सल्कीने हुन सक्छ । त्यसैले मौसम सुख्खा हुनु अगावै, सुख्खा भएको समयमा वनमा र वनको आसपासमा रहेका पैदल, गोरेटो, मोटर बाटो छेउछाउमा जम्मा भएका ज्वलनशील पातपतिंगर, झाडी, खरघाँस आदि जम्मा गर्ने र सुरक्षित तरिकाले जलाउने गरेर सधै सफा राख्नु पर्दछ ।

ग) **अग्नी रेखा, वन पथ निर्माण गर्ने:** वनको अवस्था, आवश्यकता र जंगलको अवस्था हेरि अग्नी नियन्त्रण रेखा र वन पथ निर्माण गर्ने प्रवधान वन व्यवस्थापन योजनामा समावेश गरिएको हुन्छ । वन कार्ययोजनामा सो व्यवस्था नभएमा परिमार्जन गर्दा समावेश गर्ने, कार्ययोजना संसोधन गरेर समेत सो प्रावधान समावेश गर्न सकिन्छ । वनलाई डडेलोबाट बचाउन खण्ड खण्डमा विभाजन गरी अग्नी रेखा बनाउने र सो पथमा रहेका झरेका पात पतिंगर, वरिपरी रहेका सुख्खा झाडी बुट्यान सफा गरी सुरक्षित तवरले जलाउनु पर्दछ । यो कार्य सुख्खा समयमा १५/१५ दिनमा गर्नु पर्दछ । यसबाट कुनै कारणबाट एक खण्डमा लागेको डडेलो अन्य खण्डमा फैलिन बाट रोक्न र नियन्त्रण गर्न सकिन्छ ।

घ) **वाल बालिकाहरूबाट आगो बाल्ने वस्तु टाढा राख्ने:** वालबच्चाहरू ज्यादै जिज्ञासु हुन्छन् । देखेको कुरालाई परीक्षण गरेर हेर्न खोज्छन् । यसै क्रममा उनीहरूले आगो बालेर खेलाउँदा धेरै आगोलागी र डडेलोका घटनाहरू भएको सुन्नमा आईरहन्छ । त्यसैले बच्चाहरूले पुग्ने ठाउँमा आगो बाल्न प्रयोग हुने सलाई, लाईटर जस्ता वस्तुहरू राख्नु हुँदैन । सुरक्षित ठाउँमा राख्ने ।

- ड) वनमा नियन्त्रित डढेलो लगाउने: वनमा सुख्खा मौसम आउनु अगावै वा सो भन्दा पहिल्यै वन हरियै रहेका अवस्थामा वनमा निर्धारित डढेलो लगाउने र निभाउने अभ्यास समेत गर्ने । विशेष गरी यो कार्यले वनमा धेरै मात्रामा थुप्रिएर रहका पातपतिंगर डढ्ने र भुईमा मात्र सल्कने हुँदा यसले वनमा प्रज्वलनशील पदार्थको उपस्थितिमा कमी ल्याउने र वनमा सुधार ल्याउन समेत मद्दत गर्दछ । यसले सुख्खा मौसममा ठूलो डढेलो लाग्नबाट समेत बचाउँछ ।
- च) वन डढेलो लागेको खण्डमा निभाउने: पहिलो प्रयास डढेलो लाग्नै नदिने वातावरण तयार गर्ने हो । डढेलो लागि हालेमा हाम्रो समुदायका सबै मनिसहरु मिलेर डढेलोलाई नियन्त्रणमा लिई निभाउनु पर्दछ ।
- छ) वन डढेलो लगाउनेलाई कार्वाही गर्ने: डढेलो प्रायः मानिसले लुकी छिपी जानीजानी लगाएको पाईन्छ । हामी गाउँ घरमा डढेलो लगाउने व्यक्ति थाहा त पाउँछौं तर रीसईवी हुन्छ, मेरो नाता पर्छ भनेर गुपचुप गराउन प्रयास गर्ने गर्छौं । यसले 'चोरलाई चौतारो' दिएर पुरस्कृत गरेको ठहर्छ । उसले झन् झन् क्षति हुने गरी सोही वर्ष र अर्को वर्ष जघन्य अपराध वन डढेलो लगाउन प्रोत्साहित हुन सक्छ । त्यसैले समयमै आफ्नो गाउँ घरमा डढेलो लगाउने व्यक्तिहरुलाई भेला राखेर कसुरको मात्रा हेरी अब आईन्दा देखि डढेलो नलगाउने भनी भेलामा उपस्थित गराएर सपथ खुवाउने, कबुलियत कागज गराउने, जरिवाना गर्नुका साथै सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहको विधान र कार्ययोजना अनुसार कार्वाही गर्ने गर्नु पर्दछ । धेरै ठूलो क्षति भएको खण्डमा वन समुहले सिफारिस सहित कानूनी कार्वाही गर्न डिभिजन वन कार्यालयमा पठाउनु पर्दछ । अटेर गरेमा प्रहरी वा वन कर्मचारीको सहयोग लिई पक्राउ गर्नु पर्दछ ।

५.३ वन डढेलो तथा विपद् व्यवस्थापनका मौजुदा कानूनहरू

- क) संवैधानिक व्यवस्था: आफ्नो नागरिकहरुको जुनसुकै आपत् विपद्मा परेका वेला संरक्षण, सुरक्षा र भरणपोषण गर्नु राज्यको कर्तव्य हो । नेपालको संविधान, २०७२ को अनुसूची ७ मा प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद् पूर्वतयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्लाभ कार्यलाई संघ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूचीमा सूचीकृत गरिएको छ भने अनुसूची ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीनै तहको साझा अधिकारको सूचीमा विपद् व्यवस्थापनलाई राखिएको छ । अनुसूची ८ ले विपद् व्यवस्थापनलाई स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूचीमा समेटेकोले यसमा स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिका हुनुपर्ने स्पष्ट गरेको छ । वन नेपालको महत्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो । यो नेपालको सबै भन्दा ठूलो सार्वजनिक सम्पति पनि हो । यसमा डढेलो लागेमा र नियन्त्रण भन्दा बाहिर गएमा यसले महिला, श्रमिक, बृद्ध, अपाङ्ग, अशक्त, असाहय, धनी, गरिब केही नभनी सबैलाई चपेटामा पार्दछ । यस संवैधानिक व्यवस्थाले विपद्मा परेका र पर्न सक्ने नागरिकहरुलाई सुरक्षित राख्न राज्यबाट पहल हुने कुरालाई सुनिश्चितता गरेको छ ।

ख) नीति तथा रणनीतिगत व्यवस्था

- **विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७५:** विपद् जोखिमबाट सुरक्षित, जलवायु अनुकूलित तथा उत्थानशील राष्ट्रको निर्माण गर्दै दिगो विकासमा योगदान पुर्याउने दीर्घकालिन लक्ष्य सहित यो नीति लागू गरिएको छ । यस नीतिका प्रमुख उद्देश्यमा प्राकृतिक तथा गैह्रप्राकृतिक विपद्बाट व्यक्तिको जीवन तथा सम्पत्ति, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन तथा उत्पादनका साधनहरु, भौतिक एवं सामाजिक पूर्वाधार, सांस्कृतिक एवं वातावरणीय सम्पदामा हुने क्षतिको उल्लेख्य रूपमा कम गर्नु रहेका छन् भने अन्य ६ वटा अन्य उद्देश्य समावेश छन् । यस नीतिमा ७ वटा अवधारणा, ५९ वटा नीति तथा ७ वटा कार्यान्वयनका उपायहरु उल्लेख गरिएको छ ।
- **वन नीति, २०७६:** वन, वनस्पति, वन्यजन्तु तथा जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो उपयोग गर्ने, वन क्षेत्रको उत्पादकत्व बढाउने र वातावरणीय सेवामा अभिवृद्धि गर्ने, वन क्षेत्रको बहुआयामिक उपयोग

गर्ने, कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यहरू यस नीतिले लिएको छ । कुनै पनि विपद्बाट वन क्षेत्रमा क्षति हुन गएमा सो क्षेत्रको पुर्नस्थापना गर्ने कार्यमा यस नीतिले जोड दिएको छ ।

- **विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६ :** यस नीतिले राज्यका हरेका तह र तप्कामा रहेका सबै नागरिकहरूलाई हुन सक्ने विपद्बाट जोगाउन र प्रकोपलाई न्यूनीकरण गर्न विपद् वा जोखिम हुन सक्ने संभाव्य स्थानहरूको पहिचान, विप्लेषण गर्ने, ती स्थानहरूमा के कार्यक्रम गर्ने, कहिले गर्ने, कसरी गर्ने भन्ने कुराहरू बारेमा नागरिकमा ज्ञान, क्षमता अभिवृद्धि गर्दै अवसरको पहिचान गरी आत्मविश्वास बढाउने जस्ता क्रियाकलाप गर्ने उल्लेख गरिएको छ । यसले जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका सबै नागरिकको पूर्व पहिचान गरी तद्अनुरूप उद्धार, राहत तथा पुनस्थापनामा लक्षित कार्यक्रम संचालन गरिने व्यवस्था रहेको छ । यस रणनीतिले प्रतिरक्षत्मक (Prevention), पूर्वतयारी (Preparedness), लागेमा निभाउने वा प्रतिरोध (Fire suppression), तत्काल प्रतिक्रिया र राहत (Response and Relief), खोज, उद्धार र पुनस्थापना (Rescue, recovery and rehabilitation) का कार्यक्रममा विशेष ध्यान दिने उल्लेख छ ।
- **वन डढेलो व्यवस्थापन रणनीति २०६७:** वन तथा वातावरण मन्त्रालयले वन डढेलो व्यवस्थापन रणनीति २०६७ तयार गरी लागू गरेको छ । यो नीतिले वन डढेलोको बुद्धिमत्तापूर्ण प्रयोग गरी वनको उत्पादकत्व बढाउनुका साथै जिउ धन, सम्पति, जैविक विविधता र पारिस्थितिकिय प्रणालीको क्षति न्यूनीकरण गर्ने लक्ष्य लिएको छ । यस रणनीतिले नीति तथा संस्थागत विकास/सुधार, शिक्षा, जनचेतना क्षमता अभिवृद्धि/प्रविधि विकास, सहभागितामूलक वन डढेलो व्यवस्थापन र अनुसन्धान, समन्वय, सहकार्य र पूर्वाधार विकास गरी ४ खम्बे नीति अवलम्बन गरेको छ । यसले नीतिगत र संस्थागत विकास र शसक्तिकरण गर्ने, डढेलो रोकथाम र नियन्त्रणमा समुदाय, नागरिक समाज, सरकारी तथा गैह्रसरकारी संस्थालाई परिचालन गर्ने, वन डढेलोको सम्बन्धी सूचना र संचारको विकास गर्ने र वन डढेलोको बुद्धिमत्तापूर्ण प्रयोग गरी पारिस्थितिकीय प्रणाली सुधार गर्ने र नीति कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने आर्थिक तथा भौतिक सहयोग जुटाउन सहज वातावरण बनाउने उद्देश्यहरू रहेका छन् । यसको कार्यान्वयन हुन सकेमा वन डढेलोलाई रोकथाम र नियन्त्रण गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

५.४ ऐनहरूमा गरेको व्यवस्था

- क) **विपद् विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४:** यस ऐनले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्, कार्यकारी समिति, राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण (यसपछि प्राधिकरण भनिने प्रदेश विपद् व्यवस्थापन परिषद् र कार्यकारी समिति, जिल्ला तथा स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापन समितिहरूको संस्थागत व्यवस्था गरी तिनीहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत तोकेको छ । सबै तहमा आवश्यकता अनुसार विपद् व्यवस्थापन उपसमितिहरू गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनले वन डढेलो र वन विनासलाई विपद्को सूचीमा समावेश गरेको छ । कसैले विपद्को घटना घट्न सक्ने गरी लापरबाही गरेमा वा त्यस्तो घटना घटाउन प्रत्यक्ष संलग्न भएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई कसूरको मात्रा अनुसार पाँच लाख रुपैयासम्म जरिवाना वा दुई वर्षसम्म कैद वा दुवै सयाँय हुने व्यवस्था यस ऐनले गरेको छ । यस ऐनमा भएको व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा सरल गराउन विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली २०७६ समेत जारी रहेको छ ।
- ख) **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४:** यस ऐनको दफा ११ को उपदफा २ (न) ले गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार भित्र विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी सबै चरणका कार्यहरू समावेश गरेको छ । यस ऐनले राष्ट्रिय भवन संहिता तथा मापदण्ड बमोजिम भवन निर्माण अनुमति, अनुगमन र नियमन सम्बन्धी कार्यहरूका साथै सुरक्षित बस्ती विकास सम्बन्धी नीति, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन,

अनुगमन, नियमन र मूल्याङ्कन कार्यलाई समेत गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार भित्र समेटेको छ ।

ग) **मुलूकी अपराध (संहिता) ऐन २०७४:** यस ऐनले कुनै पनि सम्पत्तिमा आगाजनी गर्ने गराउनेलाई जघन्य कसूर मानी कडा सजायको व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दफा (७३) मा कानून बमोजिम आवश्यक वस्तु मानिने कुनै वस्तु वा सार्वजनिक सम्पत्तिमा हानि, नोक्सानी तोडफोड वा आगजनी गर्न वा गराउन कसैले हुँदैन भन्ने कुरा उल्लेख छ । त्यस्तो कसूर गर्ने व्यक्ति र उक्साउने वा आदेश दिने व्यक्ति समेतलाई आगाजनीबाट भएको हानी नोक्सान भएको क्षतिपूर्ति भराई गरी एक वर्ष कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था छ । त्यस्तै यस ऐनको दफा २८५ (क) मा नेपाल सरकारले संरक्षण गरेको वा कानून बमोजिम संरक्षित कुनै वन्यजन्तु वा वनस्पतिको प्रजातिको अस्तित्व नै विनास गर्ने उद्देश्यले राष्ट्रिय निकुन्ज वा आरक्ष वा संरक्षित क्षेत्रमा आगो लगाएमा जन्मकैदको साजाय र विगो बमोजिमको जरिवाना गर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै सोही दफाको (घ) मा कसैले सार्वजनिक कुनै सम्पत्तिमा आगो लगाई आपराधिक उपद्रव गरेकोमा दुई वर्ष देखि पाँच वर्षसम्म कैद र बीसहजार देखि पचार हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था गरेको छ ।

घ) **वन ऐन २०७६:** वन, वनस्पति र वन्यजन्तुहरूको संरक्षण, संवर्धन र व्यवस्थापन गर्न बनेका यी ऐनहरूले वनमा आगजनी गर्ने, डढेलो लगाउने कार्यलाई कसूर मानेको छ । वन ऐन २०७६ को दफा ४९ (घ) राष्ट्रिय वनमा आगो लगाउने वा आगजनी हुन जाने कुनै कार्य गरेमा सोही ऐनको दफा ५० (४) बमोजिम आगजनीबाट वनमा भएको सम्पूर्ण क्षतिको विगो असुल गरी तीन वर्षसम्म कैद वा साठी हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ । साथै ऐनको दफा ७९ मा सुराक दिने वा अपराधी पक्रन सहयोग गर्ने संस्था वा व्यक्तिलाई जरिवानाको १० प्रतिशत पुरस्कार दिने समेतको व्यवस्था रहेको छ ।

ङ) **राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९:** साथै राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ को दफा ५(ङ) मा वन पैदावार सुक्ने कुनै कार्य गर्न वा वनमा आगो लगाउन वा अरु कुनै प्रकारले हानी नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य गर्न निषेध गरेको छ । उक्त निषेध कार्य गरेमा ऐनको दफा २६ (५ख) बमोजिम दश हजार भन्दा बढीको विगो भए विगोको दोब्बर जरिवाना वा एक वर्ष कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ ।

५.४ वन डढेलोको क्षतिमा राहत र सहयोग:

वन डढेलो र आगलागीका घटना हुन नदिने रोकथामका उपायहरूको बावजुद वन डढेलो र आगलागीका घटनाको सूचना प्राप्त हुनासाथ साथ तत्काल वन डढेलो र आगजनीलाई नियन्त्रणमा लिने कार्य हुँदै आएको छ । डढेलो र अन्य विपद्को चपेटामा परी विस्थापित भएका, घाईते भएका, घरबार विहिन हुन पुगेका व्यक्ति तथा परिवारलाई विभिन्न निकायबाट राहत तथा सहयोग वितरण गरिदै आएको छ ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला समन्वय समिति, गाउँपालिका, डिभिजन वन कार्यालय (..... प्रतिशत राजश्व छुटमा काठ उपलब्ध गराउने, लगायत अन्य सरकारी निकाय, रेडक्रम, उद्योग बाणिज्य संघ, स्थानीय क्लव, सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरू, ग्रैहसरकारी संस्थाहरूले राहत तथा सहयोगको कार्य गर्दै आएका छन् । यी उल्लेखित प्रयासहरूले वन डढेलो नियन्त्रण अहंम् भूमिका खेलेको छ तथापी वन डढेलोका घटना हुने गरेको छ । त्यसैले सरकारी निकायबाट योजना सहितको कार्यक्रम तयार गरी सो अनुसार आवश्यक बजेट समयमा उपलब्ध हुने, कार्यान्वयन प्रभावकारी तरिकाले गर्न सकेमा र स्थानीय स्तरमा वन डढेलो रोकथाम र नियन्त्रणका अभ्यास सहित अभियान गर्न सकेमा वन डढेलोको प्रकोप कम हुने जाने निश्चित छ ।

५.५ डढेलो पहिचान प्रणाली र सरोकारवाला निकायहरू

क) डढेलो पहिचान र अनुगमन प्रणाली: वन डढेलो अनियन्त्रित हुँदा यसले पारिस्थितिक प्रणालीमा तथा आर्थिक क्षेत्रमा क्षति पुर्याउने गरेको छ । वन जंगलमा लागेको डढेलो पत्ता लगाउन विगतमा कठिनाई हुने गरेको अनुभव छ । हामीले विगतमा वन क्षेत्रमा निर्माण गरेको मचान, अग्लो जमिन भएको ठाउँ, गाउँ बस्तीबाट देखिएको धुवाँ, वनको संरक्षणमा खटिएका वन हेरालु, वन गस्ती टोली र अन्य कसैबाट सूचना पाएर वन डढेलो लागेको थाहा पाउने गरेका थियौं । वन डढेलो अनुगमन गर्ने र सोको विवरण अद्यावधिक गर्ने, वन डढेलोको पहिचान र अनुगमनको सूचनाहरू इमेल र टेक्स मेसेजको मार्फत जिल्लामा सम्बन्धित निकायमा सूचना पठाउने र समन्वय गर्ने, डढेलोको पहिचान भएको तथ्यांक अद्यावधिक गर्ने, डढेलोबाट क्षति भएको तथ्यांक अद्यावधिक गर्ने, समन्वय गर्ने वन डढेलो रोकथाम र नियन्त्रण गर्न आवश्यक पर्ने प्रचार प्रसार गर्ने, डढेलो रोकथाम र नियन्त्रणको लागि चाहिने सामग्रीहरू जुटाउन सहयोग गर्ने र केन्द्रियस्तरमा अन्य निकायहरूसँग समन्वय गर्ने कार्य गर्ने । समयमै डढेलो पहिचान गर्ने र डढेलो नियन्त्रण टोली परिचालन गर्न, डढेलो नियन्त्रणमा लिन, वन तथा वन्यजन्तुको विनास हुनबाट जोगाउन, वनजंगल नजिक रहेको बस्तीलाई सुरक्षित राख्न सहयोग हुने छ ।

५.६ डढेलो व्यवस्थापनमा सरोकारवाला निकायहरू

वन डढेलो रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापन सम्बन्धमा माथि उल्लेख गरिएको नीति, रणनीति, ऐन, नियम, कार्यविधिहरू, योजनाको तयारी, श्रोत व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय स्तरमा सरकारी तथा गैह्र सरकारी निकायहरू संलग्न रहँदै आएका छन् । यी निकायहरूका योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई कार्यान्वयन गर्न आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग हुँदै आएको छ । वन डढेलो रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्ने निकायहरू मध्ये केही निकायहरू नाम र भूमिका बारेमा तल दिईएको छ ।

क्र.स.	सरोकारवाला निकाय	भूमिका
१	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बैतडी (जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सशस्त्र प्रहरी बल समन्वय र सहकार्यमा)	विपद् सम्बन्धी नीति निर्माण, नियमन, कार्यान्वयन अनियन्त्रित डढेलो लगायत अन्य विपद् नियन्त्रण सम्बन्धि कार्य एवं समन्वय ।
२	शिक्षा बिकाश तथा समन्वय इकाई, बैतडी (स्थानिय तह समन्वय र सहकार्यमा)	औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षामा वन डढेलो तथा आगलागी व्यवस्थापन विषयका पाठ्यक्रम लागू गर्ने
३	नेपाली सेना	वन डढेलो नियन्त्रण, प्रतिकार्य र उद्धार कार्यमा समन्वय र जनशक्ति परिचालन ।
४	डिभिजन वन कार्यालय (सब डिभिजन कार्यालय, सामुदायिक वन समितिहरूको समन्वय र सहकार्यमा)	डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धी योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन, अनुगमन, प्रचार प्रसार, क्षमता अभिवृद्धि, वन समुह तथा जन परिचालन, समन्वय । अग्नी रेखा निर्माण र मर्मत संभार, घांसे मैदानमा नियन्त्रित डढेलो व्यवस्थापन ।
५	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन	डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन,

	कार्यालय	प्रचार प्रसार ।
६	सामुदायिक-कबुलियती-साझेदारी-धार्मिक- सार्वजनिक वन समूह	समूहको विधान तथा कार्ययोजना कार्यान्वयन, वन डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, प्रचार प्रसार तथा क्षमता अभिवृद्धि ।
७	जिल्ला समन्वय समिति, बैतडी	विपद् (वन डढेलो समेत) व्यवस्थापनमा नगर/गाउँपालिका र स्थानीय प्रशासनमा समन्वय र सहकार्य ।
८	नगर/गाउँपालिका कार्यालयहरू	विपद् व्यवस्थापनको नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र विपद् चक्रमा स्थानीय समुदाय परिचालन ।
९	विद्यालयहरू	विद्यार्थीहरूमा विपद् (वन डढेलो पूर्वतयारी (रोकथाम), प्रतिकार्य, पुनर्स्थापन, पुनर्लाभ सम्बन्धी संरक्षण कक्षा संचालन र सचेतना अभिवृद्धि ।
१०	वन संरक्षण विकास समिति (ग्वालेक, सिगास —)	वन तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन, विपद् (डढेलो समेत) रोकथाम तथा नियन्त्रण नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, प्रचार प्रसार ।
११	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	विपद् पिडितलाई राहत, सहायता डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धी प्रचार प्रसार तथा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन
१२	उद्योग बाणिज्य महासंघ	विपद् व्यवस्थापनमा राहत सामाग्री (खाद्यान्न) व्यवस्थापन र वितरण
१३	पत्रकार तथा सञ्चार जगत	जन चेतनाका अभिवृद्धीका लागि सामाग्री तयार, प्रचार प्रसार

५.७- बैतडी जिल्लाको डढेलो तथा आगलागी पुर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, २०८१

सि.नं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय		अपेक्षित उपलब्धी
१	डढेलो तथा आगलागीको पुर्वतयारी सम्बन्धी बैठक राख्ने	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, स्थानीय तह	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन र स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिका सदस्य निकाय	तुरुन्तै	प्रतिकार्य तयारी प्रभावकारी भएको हुने
२	आगलागी नियन्त्रणका लागि आवश्यक औजारहरू व्यवस्थापन गर्ने	डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह	सामुदायिक वन	तुरुन्तै	दमकल लगायतका आगलागी नियन्त्रणमा आवश्यक औजारहरू तयारी अवस्थामा रहेको हुने।
३	सुरक्षा निकायले आवश्यक पुर्व तयारी गर्ने	नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति	तुरुन्तै	कृतिम अभ्यास (Simulation) गर्न जनशक्त तयारी अवस्थामा राख्न

४	न्यूनतम Logistic व्यवस्थापन गर्ने, खानेपानी पाईप, अत्यावश्यक औषधीहरू, राहत सामग्री	स्थानीय तह, खानेपानी डिभिजन कार्यालय, स्वास्थ्य कार्यालय	स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति र नेपाल रेडक्रस सोसाईटी	तुरुन्तै	आगलागी तथा अन्य विपदमा प्रतिकार्य तथा पुर्नउत्थान कार्यमा सहजता ।
५	वडास्तरमा डढेलो तथा आगलागी नियन्त्रण तथा प्रतिकार्य कार्यदल गठन संयोजक- वडा अध्यक्ष सदस्य- सम्पूर्ण सा.व.उ.स. का प्रतिनिधि, सदस्य- विपद् सम्बन्धी तालिम लिएको स्वयंसेवक, सदस्य- स्थानीय प्रहरी सदस्य- नागरिक समाजको प्रतिनिधि	वडा कार्यालय र सब डिभिजन वन कार्यालय	स्थानीय तह,स्थानीय राजनैतिक दल, प्रहरी चौकी, सब डिभिजन वन कार्यालय, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, रुपान्तणकारी संस्थाहरू, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था, विद्यालय तथा आम नागरिक, सञ्चार माध्यम	१५ दिन भित्र	आगलागी जन्य प्रकोप वारे वुझाईमा स्पष्टता भएको हुने ।
६	आगलागीजन्य प्रकोप जोखिम न्युनिकरणका लागि अपनाउनुपर्ने सावधानी, कानुनी विषय तथा खोज तथा उद्धार सम्बन्धी सबै स्थानीय तहमा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन साथै Simulation समेत गर्ने	जिल्ला सुरक्षा समिति, डिभिजन वन कार्यालय,	स्थानीय तह, राजनैतिक दल, सब डिभिजन वन कार्यालय, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, शिक्षा विकास तथा समन्वय ईकाई रेडक्रस तथा अन्य संस्थाहरू, नागरिक समाज	१ महिना भित्र	पूर्व तयारी हुने तथा आगलागी प्रकोपको समयमा समुदायमा आधारित खोज तथा उद्धार कार्य प्रभावकारी भएको हुने
७	स्थानीय आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र(LEOC) को सक्रियतामा आगलागीको समयमा प्रयोग गर्ने दमकललाई तयारी अवस्थामा राख्ने । साथै LEOC र जिल्ला आपतकालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र(DEOC) बीच दैनिक सूचना आदान प्रदान गर्ने	स्थानीय तह	जिल्ला सुरक्षा संयन्त्र,वडा कार्यालय, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र, सञ्चार माध्यम	निरन्तर	तत्काल प्रतिकार्य गर्न सहज हुने । आगलागीबाट हुने अति न्यूनीकरण हुने ।
८	विद्युत प्रसारण लाईन मूनीका वनस्पति व्यवस्थापन	नेपाल विद्युत प्राधीकरण	वडा कार्यालय र सामुदायिक वन	निरन्तर	आगलागीका घटना न्यूनीकरण हुने ।
९	आगलागीको जानकारी तत्काल सम्बन्धित वडा कार्यालय नजिकको प्रहरी कार्यालय वा जिल्ला प्रशासन कार्यालय वा नेपाली सेना वा स.प्र.बल मा गराउने गरी सम्बन्धीत सम्पर्क	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल सम्बन्धित स्थानीय तह	वडा कार्यालय, स्थानीय सञ्चारकर्मी, नागरिक समाज, वन उपभोक्ता समिति	१ हप्ता भित्र	आगलागी भएमा तुरुन्त जानकारी हुने ।

	नम्बरहरूको वारेमा आम नागरिकलाई सूचित गराउने				
१०	आगलागीको समयमा स्थानीय तहमा तालिम प्राप्त जनशक्ति परिचालन गर्ने।	स्थानीय तह/वडा कार्यालय, सुरक्षा निकाय	राजनैतिक दल, निजी क्षेत्र, स्थानीय संचारकर्मी	तत्कालै	आगलागी नियन्त्रणमा सहज हुने
११	आगलागी प्रभावितहरूको लागि सहायता दिन आवश्यक राहत सामग्री व्यवस्थापन गर्ने।	वडा कार्यालय स्थानीय तह	स्थानीय तह, निजी क्षेत्र, उद्योग वाणिज्य संघ, रेडक्रस, संघ संस्था	तत्कालै	आगलागी पीडितहरू लाभान्वित हुने
१२	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिबाट समेत तत्काल राहत तथा क्षतिपूर्ती व्यवस्थापन	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति	स्थानीय तहको समन्वयमा	तत्कालै	आगलागी पीडितहरू लाभान्वित हुने
१३	आगलागीजन्य जोखिमको अवस्था सिर्जना गर्ने उपर कानुनी कारवाही तथा सुरक्षा परिचालन	जिल्ला प्रहरी कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय	स्थानीय तह, सव डिभिजन वन कार्यालय, सञ्चार माध्यम, नागरिक समाज	तत्कालै	आगो लगाउने घटनाको संख्यामा कमि हुने
१४	आगलागी जोखिम प्रतिकार्य तथा पुनर्लाभमा उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने नागरिक तथा सुरक्षाकर्मीहरूलाई सम्मान गर्ने।	जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति	जिल्ला समन्वय समिति, स्थानीय तह, राजनैतिक दल, सञ्चार माध्यम, डिभिजन वन कार्यालय, निजी क्षेत्र, संघ संस्था नागरिक समाज	निरन्तर	आगलागी जोखिम प्रतिकार्य त पुनर्लाभमा उत्कृष्ट कार्यसम्पादन गर्ने नागरिक तथा सुरक्षाकर्मीहरूको मनोबल उच्च हुने।

५.८- डढेलु तथल आगललगी नलतनुनुरण गरुन उतुतुतुगी हुनुन सलतुतुीहरु

 <p>डुडुतु टरुतु (Drip Torch)</p>	 <p>तुतुतुतुतु तुतुतु (Backpack Pump)</p>	 <p>तुतुस तलसुक (Face Mask)</p>
 <p>तुतुतु तुतु (Fire Boot)</p>	 <p>हेलतुतु (Helmet)</p>	 <p>तुतुसुतु (Jumpsuits)</p>
 <p>गुलुतुस (Gloves)</p>	 <p>हुतुतुरल वीद रुलर (Hose reel with Roller)</p>	 <p>तुतुतुतु तुतुनेरुतु (Water Pump Generator)</p>
 <p>तुतुतु तुतुतु (Water Tank)</p>	 <p>तरुतु (Torch)</p>	 <p>तुतुतु तुतुतुल (Water Bottle)</p>

नोट बुक
(Note Book)

मेजरिड टेप
(Measuring Tap)

जिपिएस रिसिभर
(GPS Receivers)

फायर ब्रूम
(Fire Broom)

फायर स्वाटर
(Fire Swatter)

फायरफाइटिङ रिक
(Firefighting Rake)

फायर एक्स
(Fire Axe)

फायर सोभेल
(Fire Shovel)

फायर रोज
(Fire Rouge)

फायरप्रो गोगल्स
(Fire pro Goggles)

सः
(Saw)

फायर रोज
(Fire Rouge)

फष्टएड किट (First Aid Kit)

भेहिकल (Vehicle)